

ЕДНО НЕОБХОДИМО ВСТЪПЛЕНИЕ

Когато тридесетгодишният Симеон Радев публикува своите „Строители“, поутихналите страсти от времето на 1887 г. отново се събуждат и се развихрят с пълна сила. Бивши революционери, църковни и просветни дейци, преди всичко политици и държавници в описаните събития грабват перото и започват да пишат спомени. За четвърт век излизат от печат значителен брой дневници и спомени, които както обогатяват нашата литература и история, така и допълват Симеон-Радевия шедьовър.

Безспорно е влиянието върху Симеон Радев, нееднократно признато от него, на творческия маниер на Захарий Стоянов, който поставя като подзаглавие на безсмъртното си произведение „Разказ на очевидци“.

Изследователите на Симеон Радев определено намират пряка връзка между тези две от най-българските книги. Дори може да се намерят основания за твърдението, че „Строителите“ са продължение на „Записките“. Както и самият С. Радев многократно ще отбележи в публикуваните и непубликуваните си работи и спомени, той е изградил образите на „Строителите“ на основата на техните разкази или на разказите на съвременниците. Някои от разказите са включени в „Строителите“ за още по-голяма достоверност и убедителност без каквато и да било редакция от автора. Това се потвърждава и от десетките хиляди ръкописни страници със записи и бележки от разговорите му с тях, пазени днес в личния архив на С. Радев.

Независимо от достоверността на разказа в „Строителите“, той неведнъж декларира своите симпатии или антипатии към лица и събития. А когато става дума за най-трагичните страници в тях, той не скрива емоциите, с които е писал книгата си, и сълзите, които не веднъж е проливал върху съдбата на обрисуваните герои.

Макар че за много от словесните портрети и случки той използва автентичните разкази на участниците в събитията, това не спира мнозина от тях да отправят към него гневни упреци. Като че ли най-недоволни остават народняците на д-р Константин Стоилов, както и умерените и крайните русофили на Петко Каравелов и Драган Цанков. Но „Строителите“ са изградени не само на основата на записаните многобройни разговори и беседи, за които С. Радев предварително сериозно се е подготвял, но и на важна учреденска документация, за достъпа до която авторът изказва своята благодарност на правителството на Александър Малинов.

След неколkokратното отпечатване на първия и втория том на „Строителите“ напоследък бяхме изненадани и с посмъртно отпечатаното тяхно продължение в отделен трети том и като че ли надеждата, че има още непубликувани части от тях бяха почти напълно отслабнали. Отделните томове, които от своя страна са разделени на отделни книги, носят подзаглавия: том I – „Царуването на княз Александра (1879-1886)“, том II – „Регентството“, а излезлият през 2009 г. том III достига времето до избирането на Фердинанд Сакскобургготски за български княз

(1887). След като документалното наследство на С. Радев постъпи в Централния държавен архив се установи, че остават още хиляди ръкописни страници с бележки, допълнения и корекции към публикуваните вече текстове. С. Радев е събрал огромен материал и за управлението на княз Фердинанд при правителството на Стефан Стамболов (1887-1894) – преписи на документи, проведени от него интервюта, информации от преса и литература, но книга за този период не е написал, въпреки ширещите се слухове, че съществува отделен том на „Строителите“ за стамболовото време. Защо е така? Това става видно от някои странични сведения, които С. Радев дава в спомените си „Лица и събития от моето време“. Може би истината се крие в думите му, които ще цитираме дословно:

„Какво да се каже, обаче, за княз Фердинанд? Тук се докосваме до една психология, мъчна за анализ. Еднъж, на един прием в Двореца, на който аз за голямо мое учудване бях поканен – тогава аз бях още журналист – царица Елеонора ми каза: „Желанието на царя е да не продължавате „Строителите“. Аз бях в недоумение. Не можех да разбера защо: в моята книга нямаше нищо против династията; напротив, тя изобличаваше противниците ѝ. Сетне, от г-жа Петрова-Чомакова, дворцовата дама, чийто салон посещавах, чух причината. Княз Фердинанд забелязал, че в „Строителите“ аз обичах да давам психологични портрети. Той ги намирал забавни, но в много случаи и пълни с ирония и сарказъм. Мисълта, че като стигна до неговото царуване, ще има да изобразявам по същия маниер и неговия лик, не му била никак приятна. Той казал: „Gat homme va te dissequer, тоя човек ще прави върху мен дисекция.“ Вярно е, че обичам тоя род анализ, но това не е лесно предприятие, когато се касае за една личност тъй сложна, с толкова контрастни и болезнени комплекси. Някои мислеха, че познават добре Фердинанда.“

Сега читателите имат възможност да държат в ръцете си и да се запознаят с един от поредните сензационни шедеври на Симеон Радев, съхранен сред неговото ръкописно наследство. За наша изненада в личния му архив бяха открити други непечатани части от „Строителите“, които тук предлагаме в две самостоятелни книги. Убедени сме, че те ще бъдат изненада за всички читатели, а и за познавачите на Симеон-Радевото творчество. Книгите са озаглавени „Произходът на съвременна България“ и „Руско-българският конфликт и дипломатията (1886-1887 г.)“. Наименованието на първата книга е оригинално Симеон-Радево, а на втората е извлечено от съдържанието на нейния текст. От запазената чернова на „Произходът на съвременна България“ може да се види, че всеки лист от ръкописа в горния си край носи наименованието „Увод“. Явно че до края на живота си С. Радев не се е спрял на окончателно заглавие.

Книгата „Произходът на съвременна България“ представлява едно въведение или по-точно казано, по думите на самия Симеон Радев, „увод“ към „Строителите“. Целта му е да покаже приемствеността на личности и на идеи от времето на Българското възраждане в следващия следосвобожденчески период. На тези въпроси той се спира многократно на страниците на книгата, която пише цял живот. Това не го казваме случайно. Цялостното му творчество е свързано с

продължаването, дописването и коригирането на „Строителите“. „Македония и Българското възраждане“ и многотомните му спомени „Лица и събития от моето време“ са своеобразно продължение на шедьовъра на неговия живот - „Строителите на съвременна България“. Ако в двата тома от „Строителите“ С. Радев разказва за времето, когато се градят основите на нова България, то в спомените той е сред голяма част от тези строители, с някои от тях се сближава, с други враждува, но разговаря и прави доуточнения и поправки към вече написаното, което ще намери мястото си не в ново допълнено издание, а в „Лица и събития от моето време“, които се оказват непосредствено продължение на „Строителите“.

Идеята да напише увод в „Строителите“ възниква наскоро след техния първоначален небивал успех, когато излизат последователно едно след друго в две издания. С. Радев споменава за нея за първи път във въвеждащата бележка към втория том на „Македония и Българското възраждане“, написана на Димитровден 1943 г. Тя така и остава неизвестна чак до 2013 г., когато излезе от печат пълното издание на книгата. В тази бележка той дословно казва: „Когато, в младините си, пишех „Строителите“, в ума ми бе да приготвя по-късно и един широк увод към тях под наслов „Произходът на съвременна България“. Минаха години след това, през които аз се намирах в друго поприще, и този проект – между толкова други – остана неосъществен. В настоящата книга рекох сега да забия, по пътя на кроеното ми някога изследване, няколко колове. За това тя излезе по-дълга, отколкото бе първен предначертано.“

Върху изпълнението на замисъла си С. Радев започва да работи чак в края на живота си, когато е вече пенсиониран дипломат и се залавя с осъществяването на десетките си планирани и недовършени работи, каквито са, извън неговите спомени, вторият том от „Македония и Българското възраждане“, книгата му за Иван Вазов, дипломатическата история на Освобождението на България и много други.

По този си проект С. Радев работи до смъртта си, но успява да завърши само пет глави от него. Дори първата и втората глави остават само с номер, без заглавия. Първата глава представлява увод в история на Българското възраждане и въведение в темата; втората се отнася до дейността на Георги С. Раковски, на Българския централен таен комитет и на Добродетелната дружина; глава трета е озаглавена „Първите стъпки на В. Левски“, но проследява и пътя и първите стъпки и на Христо Ботев; в глава четвърта „Любен Каравелов в Москва и Белград“ С. Радев разказва за студентските години на Каравелов в Русия, за първите му литературни опити и за прехвърлянето му в Сърбия, за водещото място, което наскоро заема в Омладината и за оформянето му като авторитетен писател и публицист; последната пета глава „Каравелов, Левски и основаването на Революционния комитет“ е една от най-важните и възловите при осъществяването на първоначалната идея на С. Радев.

Особен интерес представлява изложението на автора по събраната от него автентична информация за приемствеността в развитието на революционното движение от една организация в друга, взаимните влияния, взаимодействията и

честото пресичане на пътищата на Комитета на младите с Комитета на старите. С. Радев разкрива връзките на българското революционно движение с Джузепе Мацини, с Александър Херцен, с Михаил Бакунин, със Сергей Нечаев и руските нихилисти, говори за влиянието на Млада Италия и Гарибалдийците, на Млада Русия и Млада Франция.

С. Радев и в тази си въвеждаща в „Строителите“ книга показва сериозно познаване на мемоарната литература и на документалните извори – публикувани и непубликувани, подлага ги на анализ и предлага нов прочит на някои вече утвърдени резултати от проучването на историята на Българското възраждане и на революционните и църковни борби в предосвобождения период. Той не се притеснява да обори или да допълни твърденията на утвърдени авторитети в изследването на този най-български век от нашата история, а това съвсем не са случайни имена. Сред тях са Димитър Т. Страшимиров, проф. Михаил Димитров, проф. Александър Бурмов, проф. Михаил Арнаудов, акад. Н. С. Державин, проф. Боян Пенев, д-р Б. М. Андреев, Георги Константинов, Стефан Каракостов, Евгений Волков, Йован Скерлич и редица други. Показани са грешките и пропуските и на мемоаристите, често надценяващи своята роля в движението. Независимо от това едни от най-сериозните му извори са публицистиката на Г. С. Раковски, Л. Каравелов, Хр. Ботев, П. Р. Славеиков и Св. Миларов, спомените на Иван Касабов, Захарий Стоянов, Панайот Хитов, Никола Обретенов, Марко Балабанов, Теофан Райнов и архивите на Найдено Геров, на д-р Стоян Чомаков, на Христо и Евлоги Георгиеви, на Г. С. Раковски, на Васил Левски, на Хр. Ботев и Любен Каравелов, както и страниците на вестниците „Свобода“, „Отечество“, „Знаме“, „Македония“ и „Народност“. На аргументирана критика са подложени биографиите на нашите революционери от Захарий Стоянов, Евгений Волков, проф. Парашкев Стоянов и Иван Клиначаров, често пъти квалифицирани като посредствени или некомпетентни разказвачи, понякога принизени до нивото на обикновени клюкари.

Проследявайки успоредно делото на революционерите и участниците в църковно-народните борби, тази книга действително представлява едно въведение в новата история на България.

Към нея са включени в приложения като неразделна част най-ярките публицистични работи на Г. С. Раковски, Л. Каравелов, Хр. Ботев, Христо Левски, П. Р. Славеиков и Св. Миларов, както и основните документи на Тайния централен български комитет и на Добродетелната дружина, към които авторът се връща многократно в своя разказ. Тук, събрани на едно място, читателят ще открие проектите за румъно-българска свещена коалиция, предложението за турско-българска дуалистична монархия и потвърдения и от сръбска страна проект за сръбско-българско югославско царство. Преговорите по осъществяването на тези български проекти вървят в един момент, когато съседите ни сърби, гърци и румънци водят тайни преговори за подялбата на българските земи при подялбата на турското наследство, а по „начертанието“ на Илия Гарашанин сръбската страна вече е започнала действия за реализирането му.

В приложенията е включен един особено важен Симеон-Радев текст, който е дал идеята на неговия син Траян Радев да отдели всички материали от тази

въвеждаща в „Строителите“ книга в една голяма папка, озаглавявайки я „Левски и революционното движение в България“. Този текст в действителност представлява девета глава от втория том на „Македония и Българското възраждане“, която не беше включена по тези причини в пълното ѝ издание. Тя в обобщен вид представлява един увлекателен разказ на С. Радев за живота и делото на Апостола на българската свобода, който при едно ново издание на книгата ще намери полагаемото му се място.

Втората книга, включена в това издание, „Руско-българският конфликт и дипломатията (1886-1887 г.)“, представлява също завършено изследване върху този все още недостатъчно осветлен период от нашата история, въпреки някои сериозни постижения на нашата и чуждестранната историография. Някои от въпросите, които авторът разглежда в нея са засегнати във втория и третия том на „Строителите“. Това, което тук прави впечатление е, че изследването е изградено главно на основата на чуждестранни документи, които С. Радев е използвал от т. нар. цветни книги на министерствата на външните работи на европейските държави и от издирванията си в германските и австрийските архиви и библиотеки, които той прави в промеждутъците между отделните му дипломатически назначения. А пребиваването му в Русия като кореспондент на в. „Вечерна поща“ по време на Руско-японската война и Първата руска революция, както и по-късно, му дава възможност да работи и в руските архиви и преди всичко с архива на граф Н. П. Игнатиев. От тази книга, която можем да определим и като допълнителен том с поправки и добавки към втори и трети том, С. Радев успява да публикува приживе само първата глава „Каравелов и контрапревратът според австрийските тайни архиви“ на страниците на в. „Зора“. В тази глава разказвачът показва израстването на бъдещия голям държавник и политик Стефан Стамболов в една от най-екстремните ситуации в нашата история и конфликта му с министър-председателя Петко Каравелов, довел до временното му изпадане от политиката, за да се появи отново като държавник в началото на новия век.

Следващите глави в тази книга: „Преговорите на Цанков в Цариград“, „Руско-германските преговори“, „Агитацията за преизбирането на княз Александра“ и „Идеята за един регент“ също са изградени преобладаващо на извори от чуждестранните архиви и представляват не просто продължение на „Строителите“, но показват уменията и възможностите на дипломатът от кариерата С. Радев и като историк на българската дипломатия. В това ни твърдение читателите ще се убедят и след време, когато се запознаят с другите му непознати изследвания върху дипломатическата история на България. От разказа на С. Радев читателят ще се ориентира за мястото на България и българската криза в отношенията между големите играчи в дипломатията, като на първи план се открояват руските дипломатически ходове спрямо Турция, Австро-Унгария, Германия, Англия и Франция. Тук, заедно с руските интереси, впечатляват и разсъжденията на германския кайзер и неговия „железен канцлер“ Бисмарк, когато трябва да лавират между останалите Велики сили без да изневерят на германските интереси на Балканите.

Изключително интригуващ е и разказа на С. Радев за мисията на Драган Цанков в Цариград в разгара на кризата, разчитаща преди всичко на руското застъпничество както за организирането, така и за самото провеждане на неговите „неформални“ преговори в турската столица. Загатнатите в другите томове на С. Радев въпроси около преизбирането на Александър Батенберг за български княз и външния натиск тримата регенти да бъдат заменени само с един, макар и противоречащо на Търновската конституция, са анализирани по един интригуващ симеонрадевски начин. Всички тези събития и дипломатически ходове се разгръщат на фона на нестабилното положение в Княжеството, резултат от намесата на Русия във вътрешните работи на страната и на безкомпромисното и кърваво потушаване на русофилските бунтове, ръководено от твърдата ръка на Стефан Стамболов. Убедени сме, че тези две неизвестни книги, представляващи неотделими части от „Строителите на съвременна България“, в едно следващо пълно издание на Симеон-Радевия шедьовър ще заемат подобаващото им се място.

От съставителите

Ива Бурилкова и Цочо Билярски